

УДК [034:01:132]

**ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ДУХОВНИХ
ПОТРЕБ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ**

Донцов А. В.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

У статті розглядається проблема формування морально-духовних потреб майбутніх учителів. Викладені деякі критичні зауваження щодо недостатнього використання потенціалу вищої освіти у формуванні морально-духовних потреб майбутніх учителів. Означені різні підходи щодо створення найбільш оптимальних умов підвищення ефективності системи вищої освіти у формуванні морально-духовних потреб майбутніх вчителів.

**ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТВЕННО-ДУХОВНЫХ
ПОТРЕБНОСТЕЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ**

Донцов А.В

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразна

В статье анализируется проблема формирования нравственно-духовной сферы личности будущего учителя. Изложены некоторые критические замечания по недостаточному использованию потенциала высшего образования в формировании нравственно-духовных потребностей будущих учителей. Выделены различные подходы по созданию наиболее оптимальных условий формирования нравственно-духовных потребностей будущих учителей.

**FORMING OF MORALLY-SPIRITUAL
NECESSITIES OF FUTURE TEACHERS**

Dontsov A. V.

Kharkov national university of the name V.N. Karazin

The problem of forming of moral and spiritual necessities of future teachers is studied in the article. Come critical remarks on the use of potential of higher education in forming of morally-spiritual necessities of students. Selected different approaches on introduction of the most effective technologies of forming of ethics-spiritual necessities of future teachers.

Essence of spirituality and its setting is exposed in existence of cultural space. Coming conception of motivational approach from in education, the search of ways of optimization of the system of higher education is undertaken in forming of morally-spiritual necessities of future teachers. Coming conception valued-normative basis of necessities from, it is marked that necessities must be examined

as methodological basis of education of spirituality which comes forward as regulatyvnaya dominant of conduct of personality.

Постановка проблеми. Розробка науково-виважених технологій формування морально-духовних потреб майбутніх учителів не може бути ефективною без урахування об'єктивних закономірностей і опосередкованих механізмів виховного процесу. Особливо нагальною виступає проблема визначення соціокультурної сутності духовності та специфіки духовного життя студентської молоді з погляду сьогодення.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. В традиційних виховних системах під духовністю розуміють процеси виховання, масової інформації, науки, культури, літератури і мистецтва тощо. Серед показників, за якими можна охарактеризувати духовну культуру особистості, виділяються: рівень засвоєння загальних духовних цінностей та культури (в різних формах суспільної свідомості); характер участі особистості у виробництві та споживанні духовних багатств і цінностей; рівень освіти, кваліфікації, культури мислення, почуттів та поведінки [7, с. 170].

У більш сучасних наукових дослідженнях проблем формування морально-духовних складових особистості духовність розглядається як спосіб самобудівництва, саморегуляції і самокорекції особистості, потреба в істині, добрі, красоті, вірі і любові [1, с. 50–51]. Духовний потенціал особистості розглядається як система якостей, що забезпечує здатність до реалізації цінностей у морально-етичній, художньо-естетичній, інтелектуальній та творчій діяльності [9, с. 352], або як професійна честь, яка базується на духовних переконаннях, чесності, скромності, ввічливості, гідності [2, с. 93]. Вбачається, що найбільш доцільним напрямом розвитку морально-духовних складових майбутніх учителів є їх залучення до *самовиховання і самоорганізації власного духовного життя*.

Особливості формування морально-духовних потреб студентської молоді частково висвітлено у зв'язку із вивченням особливостей активізації морально-духовного розвитку технічної інтелігенції та майбутніх учителів (В. Вербець, О. Воробйов, П. Давидов, В. Гриньова, О. Колеснік, Є. Коцюба, О. Матвієнко), визначення джерел духовного становлення людини, толерантності й формування духовних цінностей (В. Воронкова, Є. Костик, О. Плавуцька, Н. Привалова, В. Рашковська, Т. Тюріна, О. Хаустова та інші).

В залежності від визначення сутності духовності і духовного життя існують різні підходи щодо обґрунтування проблем морально-духовного виховання. Так, О. Рашковська поділяє шляхи розвитку духовності на два напрями, першим з яких виділяє тенденцію духовної

сцієнтизації (інтелект, професійні і загальнонаукові знання). Другий напрям передбачає володіння естетичними цінностями, наявністю оцінок, розуміння прекрасного [6, с. 23].

Підкреслюючи важливість прогностичного підходу до визначення духовно-етичних орієнтирів і пріоритетів освітньої діяльності, Н. Привалова трактує духовність як одну з найвищих цілей і цінностей вищої освіти, без якої виховання втрачає сенс, оскільки починає переважати прагматизм, духовна пустота, панування антигуманних якостей [5, с. 165-167]. Т. Тюріна розглядає духовність як цілісну єдність фізичної, душевної і духовної природи людини [8, с. 119-132].

У наукових пошуках духовність особистості все більше аналізується як її ядро, яке зосереджує у собі гармонію її ідеалів з загальнолюдськими цінностями [10, с. 17]. Поряд з визначенням педагогічної сутності духовності і духовного життя, ще залишається поза увагою дослідників пошук шляхів удосконалення системи вищої освіти у формуванні морально-духовних потреб особистості в контексті дослідження її потребнісно-мотиваційної структури. Отже, *метою статті* є вивчення теоретико-методологічних складових, що сприяють створенню педагогічних умов активізації процесу формування морально-духовних потреб майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Удосконалення процесу формування морально-духовних якостей майбутніх учителів здебільшого залежить від оптимального підбіру змісту виховного процесу у відповідності до об'єктивних, сутнісних характеристик духовності з урахуванням сучасних соціально несприятливих умов організації навчально-виховного простору. Підкреслюючи важливість дослідження духовного компоненту морального виховання, науковці зауважують, що розуміння природи духовного слугує філософсько-методологічною передумовою і одночасно пізнавальною установкою при дослідженні конкретних духовних явищ і духовної життєдіяльності людини в цілому. Дух (феномен духовного) охоплює надзвичайно широкий спектр різноманітних явищ — від конкретних духовних утворень (знання, ідеал, ціль тощо) до об'єктивованих, предметних і соціально інституціональних форм духовного життя. В зазначеній широкій предметній сфері поняття духовності науковці виділяють особливий зріз, який фіксує питання про сутність людського духу. Отже, на нашу думку, духовність можна розглядати як сукупність вічних морально-духовних цінностей, що набуло людство в процесі соціокультурного і духовно-практичного розвитку.

У процесі формування морально-духовних потреб майбутніх учителів важливо враховувати потребнісно-мотиваційні особливості діяльності та поведінки особистості. Виходячи з концепції ціннісно-нормативної основи потреб як основних, спонукальних

чинників поведінки особистості, М. Победа вважає цінності і норми провідними категоріями виховання і оптимізації соціальної регуляції особистості [4, с. 22]. Отже, потреби розглядаються як основний механізм соціальної регуляції, оскільки формування морально-духовних складових особистості починається з регуляції її потреб. Ціннісно-нормативна основа потреби як методологічного елементу виховання духовності утворюється під впливом соціального середовища і як наслідок методично виваженого виховного впливу. Регулятивний потенціал потреб в значній мірі зумовлюється індивідуальними особливостями особистості, природними нахилами, задатками, рисами характеру, рівнем соціальних домагань та особливостями набутого морального досвіду.

Духовне життя майбутніх учителів складається із сукупності усвідомлених і емоційно пережитих ідей, поглядів, переконань, уявлень, смислових цілей, культурних цінностей, що поглиблюють і поповнюють сенс людської діяльності. Духовність має тісний взаємозв'язок з матеріальним, оскільки, з одного боку, кожна ідея як духовне надбання соціуму згодом матеріалізується в поведінці і творчій діяльності майбутнього вчителя, з іншого боку, духовне є відображенням матеріального в художніх образах, витворах мистецтва, інтерпретації історичних подій, творчих пошуків тощо.

Духовність стосовно майбутнього вчителя в процесі дослідження має розглядатись як внутрішня, природно зумовлена потреба, яка впливає на формування моральної цілісності особистості. Причому, духовна потреба може бути реальною й неусвідомленою, але її незадоволення призводить до руйнування і розбалансованості всіх інших індивідуальних, морально-регулятивних підсистем і процесів.

Важливою методичною вимогою розробки виховних підсистем формування морально-духовних потреб майбутніх учителів є насамперед утворення позитивного ставлення до вічних духовних і моральних цінностей. Здатність до активної духовно-творчої діяльності характеризує рівень духовного розвитку майбутнього вчителя. Творчу діяльність можна виділити й активізувати в якості суб'єктивної педагогічної умови формування моральної культури особистості. У залежності від попереднього досвіду, що пов'язаний з вихованням і навчанням, ставлення майбутнього вчителя до певної системи моральних цінностей може бути позитивним, негативним або індиферентним.

Однією з провідних методологічних вимог процесу формування моральної культури майбутніх учителів, спрямованого на дотримання загальнолюдських моральних норм у своїй діяльності та поведінці є засвоєння їх природної, людської сутності, розуміння і усвідомлення їх як безцінного соціокультурного і морально-духовного надбання соціуму.

Розробка концептуальних положень системи виховної роботи вищого навчального закладу в контексті зазначеного напряму формування морально-духовних потреб майбутніх учителів дала змогу виявити суттєві недоліки і невикористаний виховний потенціал системи підготовки педагогічних кадрів, до яких належать відсутність: системного підходу в організації виховного процесу; чіткої системи планування виховної роботи; незнання суб'єктивно-ціннісної системи майбутніх учителів; відсутність критеріального підходу в підборі змісту виховного процесу; спадковості й поетапності його організації; етичної компетентності викладача та організаторів навчально-виховної діяльності стосовно розуміння і засвоєння соціокультурної цінності об'єктивних ціннісно-сміслових критеріїв духовності як найвищої соціокультурної цінності.

Нормативно-ціннісне ставлення майбутнього вчителя до навколишнього середовища утворюється цілеспрямовано і стихійно, на емоційному і раціональному рівнях. Емоційне ставлення до надбань духовності відіграє визначну роль у процесі формування духовних потреб майбутніх учителів, оскільки елементи духовності наповнюють не лише раціонально-сміслову структуру особистості, а й синегетичну складову позитивної морально-чуттєвої сфери особистості.

В організації виховного процесу важливо домогтися, щоб сприйняття майбутнім вчителем довкілля, було пронизане морально-естетичними критеріями (красиве, природне, корисне, доцільне) і містило в собі переважно позитивне емоційне ставлення і переживання. Отже, формування морально-духовних потреб особистості пов'язане, насамперед, з розвитком потреб позитивного сприйняття, оцінки, ставлення і переживання об'єктів соціокультурної дійсності, які містять в собі об'єктивне, змістовне і ціннісно нормативне морально-естетичне наповнення соціокультурного простору.

Організація виховної роботи, аналіз її результатів, подальша корекція виховних впливових дій є складним і суперечливим процесом. Тому його необхідно розглядали з позиції системного утворення, в якому культура почуттів не суперечить, а лише опосередковано стимулює процеси формування культури етичного мислення, яка складає основу потребнісно-мотиваційної структури особистості майбутнього вчителя. Підкреслюючи важливість розвитку мислення як духовної складової життя думки, О. Лосев наполягав на необхідності виховувати в людях любов до глибини й краси самої думки. «Творче мислення заспокоює людину, робить її здоровою не лише психічно, але й фізично, підбадьорює її для роботи і допомагає їй ставити цілком реальні цілі» [3, с. 294].

Отже, теоретико-гносеологічний аналіз розробки проблеми формування морально-духовних якостей майбутніх учителів вказує на об'єктивно існуючу невідповідність, з одного

боку, мети і завдань морально-духовного становлення майбутнього вчителя, що впливають з належного, як об'єктивно існуючої соціально замовленої необхідності і реального змісту навчально-виховного процесу, який ще не зазнав суттєвих змін в сучасних соціально несприятливих умовах, - з іншого.

Навчально-виховний процес є наймогутнішим засобом морально-духовного становлення майбутнього вчителя, причому формування духовної потребнісно-мотиваційної складової у виховній системі вищого навчального закладу має бути домінантним і випереджальним по відношенню до інформативно-змістовної складової навчально-виховного процесу. Формування морально-духовних потреб майбутнього вчителя є важливою педагогічною умовою не лише розвитку моральної саморегуляції як елементу його моральної культури, але й важливим чинником утворення, поглиблення і збагачення різних видів діяльності, в тому числі науково-пізнавальної та науково-пошукової, яка, у свою чергу, здатна підвищувати і стимулювати загальну морально-духовну мотивацію навчання, формувати заохочення до наукових знань і ставлення до них як до безцінного джерела духовності.

Потяг майбутнього вчителя до духовності має індивідуальні властивості, оскільки його духовне життя пов'язане зі специфікою утворення морально-естетичних потреб, які проявляються по різному в залежності від природних нахилів, задатків і здібностей особистості. Високий потяг особистості до зразків художньо-естетичної творчості свідчить про значні природно зумовлені потенційні можливості щодо збагачення повноцінного духовного життя.

Спостереження свідчать, що на основі розвитку художньо-естетичних потреб майбутніх учителів формуються і поглиблюються їхні духовні потреби, від найпростіших (захоплення творами літератури і мистецтва) до різнобічної активної духовно-пізнавальної, репродуктивної і творчої діяльності. За цих умов духовні потреби особистості поступово переходять в потребнісно-мотиваційну сферу її поведінки, які згоди можуть виступати важливими регуляторами різнобічних пізнавальних, емоційних, вольових і духовно-творчих процесів і систем.

Духовність майбутнього вчителя не може активно розвиватись без формування його творчого нестандартного мислення, яке пов'язане з оволодінням навичками системного аналізу різних процесів і систем, очевидних і прихованих зв'язків, що в них існують. Це все стає можливим за умови оволодіння майбутнім вчителем елементами методологічної культури мислення. Інтелектуальний компонент формування морально-духовних потреб майбутніх учителів відіграє визначну роль в осягненні соціокультурної сутності моральних цінностей, норм, традицій, стандартів соціальної поведінки.

Дослідницькі бесіди зі студентами засвідчили, що завдяки загальному інтелектуальному розвитку майбутнього вчителя утворюється його особисте ставлення до нагальних моральних вимог суспільства як до об'єктивної необхідності, що утворилась на конкретному етапі становлення української державності. Тобто розуміння належного, яке існує об'єктивно в різних соціокультурних системах, того, що підпорядковане ідеї утворення духовно піднесеного і морально захищеного людського буття.

Однією з важливих методологічних вимог розробки технологій виховного процесу є досягнення найбільш оптимальної відповідності між об'єктивним і суб'єктивним розумінням належного як найвищої морально-духовної досконалості соціальних і природних систем, оскільки розуміння того, що існує в соціумі і в природних процесах є розумінням соціальної і природної сутності людини, що спонукає її до власного морально-духовного самозбагачення і самовдосконалення.

Отже, формування морально-духовних потреб особистості необхідно здійснювати методично обґрунтовано і виважено, виключаючи елементи примусового залучення до певних моральних цінностей, принципів та норм поведінки. Означений підхід зумовлений тим, що насильство над вихованцем саме по собі містить елементи нетактовності, які утворюються на підґрунті педагогічного авторитаризму. Такий підхід є несумісним з впровадженням нових, більш досконалих гуманістично орієнтованих технологій виховного процесу. Таким чином, аналіз проблеми формування і збагачення морально-духовних потреб майбутніх учителів дає можливість зробити такі **висновки та намітити перспективи подальших досліджень**:

- система формування морально-духовних потреб майбутніх учителів має розглядатись як така, що пов'язана з духовним життям соціуму і кожної особистості, визначенням соціокультурної і соціально-педагогічної сутності духовності в сучасних умовах;

- формування чинників, що безпосередньо та опосередковано впливають на формування морально-духовних потреб майбутніх учителів необхідно розглядати у контексті їхнього духовного зростання і збагачення як повноцінної, естетично, інтелектуально і морально орієнтованої особистості;

- прищеплення морально-духовних потреб особистості можливе лише завдяки активізації опосередкованих механізмів морально-духовного збагачення її життєдіяльності і саморегуляції потреб та інтересів;

- формування морально-духовних інтересів і потреб необхідно розглядати як основний провідний елемент формування морально-духовних якостей особистості майбутнього вчителя, активізуючи його прагнення до різних видів повноцінно насиченої, духовно орієнтованої діяльності;

- досягнення морально-духовної досконалості майбутнього вчителя можливе лише через його залучення до морально-духовного самопізнання. Означений підхід здатний забезпечити методологічну основу впровадження більш новітніх гуманістично орієнтованих розробок самоосвіти і самовиховання.

Література

1. Воронкова В. Г. Молода людина повинна стати носієм “духовної іскри” // Тези доповідей на Всеукр. конф. „Проблеми вдосконалення виховної роботи у вищій школі в сучасних умовах” . – Дніпропетровськ: ПДАБтаА, 1998. – С. 50–52.
2. Исаенко Т. К. Духовно-моральні якості особистості як основа професійної етики військовослужбовців // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: Зб. наук. праць / Гол. ред.: Г. П. Шевченко – Вип. I (30). – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009. – С. 88-93.
3. Лосев А.Ф. Дерзание духа. - Политиздат, 1988. - 366 с. - (Личность. Мораль. Воспитание) .
4. Победа М. А. Духовные потребности и реальное поведение: (Монография). - Кишинев: «Штиница», 1990. - 114 с.
5. Привалова Н.Ф. Духовно-этическая ориентация человека как цель высшего образования // Гуманитарные и социально-экономические науки. – 2006. - № 1. – С. 165-167.
6. Рашковська В. І. Образотворча православна спадщина: педагогічний аспект духовного розвитку майбутнього вчителя: Монографія. – Сімферополь: “Фенікс”, 2008. – 402 с.
7. Соколов В. М. Социология нравственного развития личности: (Монография). – М.: Политиздат, 1986. – 240 с.
8. Тюріна Т. Г. Духовна педагогіка: витоки, сутність і перспективи розвитку: Монографія. – Львів: СПОЛОМ, 2005. – 276 с.
9. Хаустова О. В. Життєтворчий вияв духовного потенціалу педагога // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. праць / Ред.: Т. І. Сущенко та ін. – Запоріжжя. – 2007. – С. 351-356.
10. Щуркова Н.Е. Прикладная педагогика воспитания: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2005. – 366 с.